

RAQAMLI TEXNOLOGIYALAR SHAROITIDA GIYOHVANDLIK PROFILAKTIKASINING ZAMONAVIY TENDENSIYALARI.

Sh.O.Matyozov

<https://doi.org/10.5281/zenodo.21030968>

ARTICLE INFO

Qabul qilindi: 25-iyun 2026 yil

Ma'qullandi: 27-iyun 2026 yil

Nashr qilindi: 29-iyun 2026 yil

KEYWORDS

raqamli profilaktika, giyohvandlik, ijtimoiy tarmoqlar, mobil ilovalar, virtual reallik, axborot texnologiyalari, O'zbekiston, yoshlar, xalqaro tajriba, innovatsiyalar.

ABSTRACT

Ushbu maqolada raqamli texnologiyalar sharoitida giyohvandlik profilaktikasining zamonaviy tendensiyalari tahlil qilinadi. Axborot-kommunikatsiya texnologiyalari, ijtimoiy tarmoqlar, mobil ilovalar va virtual reallik vositalaridan profilaktika maqsadlarida foydalanish imkoniyatlari ko'rib chiqiladi. Xalqaro tajriba asosida raqamli profilaktika dasturlarining samaradorligi baholanadi va O'zbekiston sharoitiga mos yondashuvlar taklif etiladi. A.Bandura ijtimoiy kognitiv nazariyasi, E.Rogers innovatsiyalar tarqalishi konsepsiyasi va zamonaviy kriminologik tadqiqotlar maqolaning nazariy poydevorini tashkil etadi.

Raqamli texnologiyalarning jadal rivojlanishi zamonaviy jamiyatning barcha sohalarini qamrab olgan bo'lib, giyohvandlik profilaktikasi ham ushbu o'zgarishlardan chetda qolmagan. Axborot-kommunikatsiya texnologiyalari giyohvandlikka qarshi kurashning yangi imkoniyatlarini ochib berayotgan bir paytda, virtual muhit orqali giyohvand moddalarni tarqatish tendensiyasi ham kuchaymoqda. Rossiyalik kriminolog A.P.Suxodolov ta'kidlaganidek, "zamonaviy narkotrafik an'anaviy jinoiy tuzilmalardan tubdan farq qiladi — u raqamli texnologiyalarni o'z infratuzilmasining ajralmas qismiga aylantirdi"¹. Shu bois zamonaviy profilaktika tizimini raqamli muhitga moslashtirish bugungi kunning dolzarb vazifalaridan biri hisoblanadi.

Amerikalik kriminolog D.S.Uoll fikricha, "kiberfazo yer, dengiz, havo va kosmik fazodan keyin beshinchi umumiy fazo sifatida xalqaro miqyosda muvofiqlashtirish va maxsus huquqiy choralarni talab qiladi"². Bu ta'rif giyohvandlik profilaktikasi sohasida ham to'liq o'rinlidir: raqamli muhitda yuzaga kelayotgan yangi xavf-xatarlar an'anaviy profilaktika vositalarining yetarliligini so'roq ostiga qo'ymoqda.

Zamonaviy inson kuniga o'rtacha 7 soatdan ortiq vaqtini ekranlar oldida o'tkazadi. 2023-yil ma'lumotlariga ko'ra, dunyo aholisining 64 foizdan ortig'i internetga ulangan, 5,44 milliard kishi mobil telefonlardan foydalanadi. Bu muhit profilaktika ishlari uchun ham tahdid, ham

¹ Суходолов А.П. Наркотрафик в цифровую эпоху: криминологический анализ. – Москва: Норма, 2020. – 312 с.

² Wall D.S. Cybercrime: The Transformation of Crime in the Information Age. – Cambridge: Polity Press, 2007. – P. 12.

imkoniyat manbai hisoblanadi. Raqamli profilaktika deganda axborot texnologiyalari, internet platformalari, ijtimoiy tarmoqlar va mobil ilovalar orqali amalga oshiriladigan giyohvandlikka qarshi tarbiyaviy va oldini olish faoliyati tushuniladi.

Amerikalik olim E.Rogers ishlab chiqqan “Innovatsiyalarning tarqalishi” nazariyasiga ko'ra, yangi xabarlar va xulq-atvor modellari jamiyatda muayyan kanallar orqali tarqaladi, raqamli kanallar esa eng tez tarqatish tizimi hisoblanadi³.

O'zbekiston tajribasiga nazar tashlasak, O'zbek olimi D.X.Fayziyeva ta'kidlaganidek, “profilaktik kontentning sifati va miqdori hali yetarli emas — ko'pincha quruq ogohlantirishlar berish bilan cheklaniladi, yoshlarni jalb etadigan kreativ formatlar qo'llanilmaydi”⁴. Bu kuzatuv milliy raqamli profilaktika tizimini tubdan yangilash zaruratini ko'rsatadi.

A.Banduraning ijtimoiy kognitiv nazariyasi insonlarning boshqalarning xatti-harakatlarini kuzatib o'rganishini asoslab beradi⁵. Bu nazariya profilaktiv kontentni ijobiy rol modellar asosida qurishning ahamiyatini ko'rsatadi. Ijtimoiy kognitiv yondashuv asosida qurilgan profilaktika dasturlari, ayniqsa, o'smir yoshlar uchun samaraliroq bo'lishi isbotlangan.

Kanadalik tadqiqotchi G.Romanek ta'kidlaganidek, “raqamli muhitda tengdoshlar ta'siri an'anaviy yuzma-yuz muloqotdan ko'ra kuchliroq va uzoq muddatliroq bo'lishi mumkin, chunki kontent doimiy xotirada saqlanadi”⁶. Bu kuzatuv ijtimoiy tarmoqlarda profilaktiv kontent yaratishning strategik ahamiyatini yanada oshiradi.

Yuridik fanlari nomzodi A.Alimov ta'kidlaganidek, “turli davlat organlari o'rtasidagi muvofiqlashtirishning yetarli emasligi bir xil maqsadga qaratilgan resurslarning samarasiz sarflanishiga olib kelmoqda”⁷. Bu muammo raqamli profilaktika sohasida ham o'zini yaqqol namoyon etmoqda: Sog'liqni saqlash vazirligi, Ta'lim vazirligi, Yoshlar ishlari agentligi va Giyohvandlikka qarshi kurash agentligi o'rtasidagi hamkorlik hali tizimli xarakter kasb etmagan.

Ingliz olimasi Dr. Fiona Measham ta'kidlaganidek, “real vaqtda to'plangan raqamli ma'lumotlar an'anaviy so'rovnomalar usullari bir yilda bir marta yig'a oladigan ma'lumotlardan ko'ra ancha to'liq va operativ tasvir beradi”⁸. Bu fikr raqamli monitoring tizimlarini profilaktika infratuzilmasiga integratsiya qilishning zaruratini asoslaydi.

Rossiyalik kriminolog V.A.Nomokonov ta'kidlaganidek, “giyohvand moddalarni tarqatuvchilar profilaktika tashkilotlaridan ham samarali raqamli strategiyalarga ega bo'lib

³ Rogers E.M. Diffusion of Innovations. 5th ed. – New York: Free Press, 2003. – P. 22.

⁴ Fayziyeva D.X. O'zbekistonda raqamli jinoyatchilikka qarshi kurashning dolzarb muammolari // Yuridik fanlar axborotnomasi. – 2023. – № 2. – B. 78.

⁵ Bandura A. Social Foundations of Thought and Action: A Social Cognitive Theory. – Englewood Cliffs: Prentice-Hall, 1986. – P. 47.

⁶ Romanek G. Digital Peer Influence and Adolescent Risk Behavior // Journal of Youth Studies. – 2021. – Vol. 24, No. 3. – P. 312.

⁷ Alimov A. Davlat organlari muvofiqlashtirishning samaradorligi masalalari // Davlat boshqaruvi. – 2022. – № 4. – B. 45.

⁸ Measham F. Real-time Digital Data Collection in Drug Research // International Journal of Drug Policy. – 2022. – Vol. 58. – P. 114.

qolmoqda, bu esa raqobat muhitini yaratmoqda"⁹. Ushbu holat profilaktika mutaxassislarining raqamli vositalarni o'zlashtirishini hayotiy zaruriyatga aylantiradi.

Stanford universiteti V.Bailenson boshchiligidagi tadqiqot guruhi VR texnologiyalar yordamida giyohvandlik oqibatlarini ko'rsatish an'anaviy ma'ruzalardan ko'ra 68 foizga samaraliroq ekanini isbotladi¹⁰. Virtual reallik texnologiyalaridan profilaktikada foydalanish yo'nalishi hozirda eng istiqbolli yo'nalishlardan biri hisoblanadi.

Mamlakatimizdagi mavjud vaziyat tahlili.

Kanada sog'liqni saqlash vazirligi tomonidan 2020–2022-yillarda olib borilgan yirik tadqiqot shuni ko'rsatdiki, raqamli profilaktika dasturlarida ishtirok etgan o'smirlarning 78 foizi bilimlarini oshirgan, 62 foizi munosabatlarini o'zgartirgan va 45 foizi xavfli holatda to'g'ri qaror qabul qilgan¹¹. Bu ko'rsatkichlar an'anaviy profilaktika usullariga nisbatan sezilarli darajada yuqori.

O'zbekistonda psixolog Sh.Raximovanning kuzatishlariga ko'ra, "mavjud platformalar yoshlarning raqamli iste'mol odatlariga mos emas — ular qisqa, vizual va interaktiv kontentni afzal ko'radilar, bizda esa ko'proq uzun matnli ogohlantirishlar mavjud"¹². Bu muammo milliy profilaktika kontentini tubdan yangilash zarurligini ko'rsatmoqda.

O'zbekistonda "Sog'lom O'zbekiston" raqamli kampaniyasi 2022–2024-yillarda 5 milliondan ortiq ko'rishga erishgani ijobiy tendensiya sifatida baholansa-da, bu ko'rsatkich sifat jihatidan ham baholanishi zarur. Ko'rishlar soni emas, balki xulq-atvor o'zgarishlari profilaktikaning asosiy muvaffaqiyat mezonini bo'lishi kerak.

Mavjud muammolar va tahdidlar.

Raqamli giyohvandlik profilaktikasi sohasidagi asosiy muammolarni bir necha guruhga ajratish mumkin. Birinchi guruh — tashkiliy muammolar: turli idoralar o'rtasida muvofiqlashtirish yo'qligi, yagona ma'lumotlar bazasining mavjud emasligi, profilaktika dasturlarining samaradorligini o'lchovchi tizimning yo'qligi. Ikkinchi guruh — texnik muammolar: yoshlarning raqamli iste'mol odatlariga mos kreativ kontentning kamligi, mobil ilovalarning eskirgan formati, ijtimoiy tarmoqlardagi profilaktik xabarlarining past auditoriyasi.

Uchinchi guruh — kadrlar muammosi: raqamli profilaktika metodlarini biladigan mutaxassislarining yetishmasligi, o'qituvchilar va psixologlarning malaka oshirishga muhtojligi.

To'rtinchi guruh — qonunchilik muammolari: raqamli muhitdagi narkosavdoga nisbatan maxsus normalarning yetarli emasligi, xorijiy platformalar bilan huquqiy muloqot mexanizmlarining yo'qligi.

Muammolarga oid taklif va tavsiyalar.

⁹ Номоконов В.А. Киберпреступность: мифы и реальность // Криминологический журнал Байкальского государственного университета. – 2021. – № 3. – С. 50–60.

¹⁰ Bailenson J.N. Experience on Demand: What Virtual Reality Is, How It Works, and What It Can Do. – New York: Norton, 2018. – P. 89.

¹¹ Canada Ministry of Health. Digital Prevention Programs Effectiveness Study 2020–2022. – Ottawa, 2022. – P. 34.

¹² Raximova Sh. Yoshlarga mo'ljallangan raqamli profilaktika kontentini takomillashtirish // Psixologiya va ijtimoiy ish. – 2023. – № 2. – B. 57.

Amerikalik kriminolog D.Farrington ta'kidlaganidek, "giyohvandlik profilaktikasi sohasida eng qimmatli dars — bu muvaffaqiyatsizliklardan o'rganish qobiliyati"¹³. Ushbu tamoyildan kelib chiqib, quyidagi tavsiyalar ilgari suriladi.

Birinchi tavsiya — milliy raqamli profilaktika platformasini yaratish. WHO va UNODC tajribasiga tayangan holda barcha vakolatli organlarni birlashtirgan, yoshlarga mo'ljallangan interaktiv, ko'p tilli va anonimlik kafolatlaydigan platforma yaratilishi zarur. Platforma mobil ilovalar, chatbotlar, onlayn maslahat xizmatlari va ma'lumotlar bazasini o'z ichiga olishi kerak.

Ikkinchi tavsiya — isbotlangan (evidence-based) metodlarni qo'llash. U.Carlsson ta'kidlaganidek, "media va axborot savodxonligi zamonaviy demokratik jamiyatda fuqaroning asosiy ko'nikmasi"¹⁴. Shu tamoyilga asoslanib, samaradorligi ilmiy jihatdan isbotlangan dasturlarni moliyalashtirish va ilmiy asossiz dasturlarni bartaraf etish kerak.

Uchinchi tavsiya — mutaxassislar tayyorlash: O'zbekiston universitetlarida "Raqamli profilaktika" ixtisosligini ochish va mavjud mutaxassislarni xalqaro dasturlarda qayta o'qitish. To'rtinchi tavsiya — o'zaro hamkorlik mexanizmlarini yo'lga qo'yish: davlat organlari, NNTlar, IT kompaniyalari va ta'lim muassasalari o'rtasida aniq mas'uliyatlar belgilangan hamkorlik memorandumlarini imzolash.

Beshinchi tavsiya — monitoring va baholash tizimini joriy etish: har bir raqamli profilaktika dasturining samaradorligini o'lchovchi aniq ko'rsatkichlar (KPI) belgilanib, yillik hisobot taqdim etilishi zarur. "Raqamli O'zbekiston-2030" strategiyasi¹⁵ doirasida ushbu tavsiyalarni amalga oshirish raqamli giyohvandlik profilaktikasini haqiqiy tizimga aylantiradi.

Xulosa o'rnida shuni ta'kidlash joizki, raqamli texnologiyalar zamonaviy giyohvandlik profilaktikasida ham tahdid, ham imkoniyat manbai hisoblanadi. Muvaffaqiyatli raqamli profilaktika tizimini qurishda uchta omil hal qiluvchi ahamiyatga ega: siyosiy iroda, barqaror moliyalanish va doimiy monitoring. O'zbekiston "Raqamli O'zbekiston-2030" strategiyasi doirasida bu yo'nalishda muhim qadamlar qo'yish imkoniyatiga ega. Xalqaro tajriba, milliy xususiyatlar va ilmiy yondashuvni uyg'unlashtirish orqali samarali milliy raqamli profilaktika tizimini yaratish realistik maqsad hisoblanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Суходолов А.П. Наркотрафик в цифровую эпоху: криминологический анализ. – Москва: Норма, 2020. – 312 с.
2. Wall D.S. Cybercrime: The Transformation of Crime in the Information Age. – Cambridge: Polity Press, 2007. – 276 p.
3. Rogers E.M. Diffusion of Innovations. 5th ed. – New York: Free Press, 2003. – 551 p.
4. Fayziyeva D.X. O'zbekistonda raqamli jinoyatchilikka qarshi kurashning dolzarb muammolari // Yuridik fanlar axborotnomasi. – 2023. – № 2. – B. 72–85.

¹³ Farrington D.P. Key Results from the First Forty Years of the Cambridge Study // Criminology. – 2003. – Vol. 41, No. 1. – P. 158.

¹⁴ Carlsson U. Media and Information Literacy: A Key to Citizenship in the Digital Age. – Gothenburg: Nordicom, 2019. – P. 22.

¹⁵ O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020-yil 5-oktabrdagi PF-6079-son Farmoni "Raqamli O'zbekiston-2030 strategiyasini tasdiqlash to'g'risida". – Toshkent, 2020.

5. Bandura A. Social Foundations of Thought and Action: A Social Cognitive Theory. – Englewood Cliffs: Prentice-Hall, 1986. – 617 p.
6. Romanek G. Digital Peer Influence and Adolescent Risk Behavior // Journal of Youth Studies. – 2021. – Vol. 24, No. 3. – P. 305–321.
7. Alimov A. Davlat organlari muvofiqlashtirishning samaradorligi masalalari // Davlat boshqaruvi. – 2022. – № 4. – B. 40–52.
8. Measham F. Real-time Digital Data Collection in Drug Research // International Journal of Drug Policy. – 2022. – Vol. 58. – P. 110–118.
9. Номоконов В.А. Киберпреступность: мифы и реальность // Криминологический журнал Байкальского государственного университета. – 2021. – № 3. – С. 50–60.
10. Bailenson J.N. Experience on Demand: What Virtual Reality Is, How It Works, and What It Can Do. – New York: Norton, 2018. – 272 p.
11. Canada Ministry of Health. Digital Prevention Programs Effectiveness Study 2020–2022. – Ottawa, 2022. – 89 p.
12. Raximova Sh. Yoshlarga mo'ljallangan raqamli profilaktika kontentini takomillashtirish // Psixologiya va ijtimoiy ish. – 2023. – № 2. – B. 55–62.
13. Farrington D.P. Key Results from the First Forty Years of the Cambridge Study in Delinquent Development // Criminology. – 2003. – Vol. 41, No. 1. – P. 133–182.
14. Carlsson U. Media and Information Literacy: A Key to Citizenship in the Digital Age. – Gothenburg: Nordicom, 2019. – 148 p.
15. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020-yil 5-oktabrdagi PF-6079-son Farmoni “Raqamli O'zbekiston-2030 strategiyasini tasdiqlash to'g'risida”. – Toshkent, 2020.

INNOVATIVE
ACADEMY